

FORDULAT BABITS PRÓZÁJÁBAN: A TÍMÁR VIRGIL FIA

„Nem kell azt hinni, hogy aki könyvekbe menekül, okvetlen az élet elől akar szökni. Sokszor inkább tágitani akarja életét, több életre szomjas, mint amennyit kora s végzete kiosztott”. A *Curriculum vitae* e gondolatát nemcsak önjellemzésül szánhatta Babits. Hőseinek sorsában is visszatér: a költő módjára ők is gyakran szembenéznek a valóság, illetve az abból való kiszakadás problémáival, némelyiküket ráadásul ugyanaz a vád éri, mint őt: életidegenek, mert létük korlátait a könyvek által igyekeznek kitágítani, Tímár Virgil, ez a példamutató életű szerzetes is a könyveket húzza bástyául maga és a szerzetesi világ adottságai közé, de szükségképpen rá kell ébrednie, hogy a valóság mégis áttöri a mesterséges korlátokat, betör az ember életébe, s átfomálja azt.

Hogy a *Tímár Virgil fia* ilyen, a valóság felé mutató fordulatot jelentett Babits Mihály pályáján, arra már Kosztolányi Dezső figyelmeztetett. „Ezt a kis regényét. . . nem sorozhatom semmi más prózai írás közé, melyek eddig megjelentek. Tárgya, kiemelkedve keretéből, egyszerű, hétköznapi. Az öregedő paptanár magához emel egy árva diákot, az ő lelki fiát, s neveli őt a lelki apa remegő gyengédségével, míg aztán lassan és természetesen elhódítja tőle a haladó élet, a vér szerinti apa. . . A meghatottságot hideg kéz igazgatja, a spiritualizmust az előadás realizmusa hangsúlyozza az ellentét erejével. Egyetlen egy 'szép' részlete nincs. . . Semmis szavakkal tud festeni, nem kér kölcsön a lírikustól. . .” S ha a kisregény gyökerei visszanyúlnak is egy korábbi elbeszéléséhez, a *Mythológiához*, s Kardos Pál teljes joggal figyelmeztetett arra a rokonságra, mely Tímár Virgil s az elbeszélésbeli Héraklész között fennáll, mégis okkal feltételezhetjük, hogy a *Tímár Virgil fiában* Babits – látszólag váratlanul szakítva prózájának addigi menetével – a realizmus felé tett érdekes, értékes kísérletet.

Ne feledjük, a forradalmak után egész irodalmunk számára nyilvánvalóvá vált, hogy új utakat kell keresni. Az impresszionizmus ábrándjait elsöpörte az első világháború, s az utána következő szörnyű kijózanodás. A „vad valóság” feltartóztathatatlan áradással követelte a maga jogait. Ezt a nemzedéki lelkiállapotot, a kor parancsának felismerését fejezte ki Babits például a *Csak a dalra* némely gondolattöredékeiben:

Gondolj a zengő tengerekre!
gondolj a Sorsok iszonyú
muzsikájára, szent ereklye
csókjára, titkos alkonyú
szigetekre, bús-badar

ópiumokra, meztelenbe
fúlásra, múlás, indulás
csengetyűjére, esztelenre,
vad valóságra, mely varázs. . .

Szörnyű dal volt, szörnyű dal!

Babitsnak döntő felismerése, hogy a „vad valóság” lehet „varázs” is. Tímár Virgil steril életének fordulatot ad, hogy találkozik valami újjal: „Tímárnak oly különös volt ez az egész helyzet, hogy történik vele valami, hogy köze van másnak életéhez, szenvedéseihöz; sohasem hitte, hogy ez még megeshetik; szinte egy kis büszkeséget érzett”. A ciszter szerzetes tétova, örvendező döbbenete Babitsé is, aki pályája kezdetén oly gögösen hártotta el magától a tömegeket s a köznapi érzést.

A regényre, problematikájára, világszemléletére és megoldási kísérletére nemcsak az első világháború utáni kiábrándulásnak, s az új ideáloknak volt hatása, hanem a neokatolikus irodalmi irányzatnak is, mely ekkor tetőzött először. Kosztolányi bizonyára nem véletlenül figyelmeztetett a regény katolikumára: „Csöndes küzdelme a szellemnek és anyagnak – dualista s mély mivoltában katolikus mű –, a rajz éles vonalaival”. De hisz végeredményben a neokatolicizmus és az új-realizmus ugyanannak a világerzésnek más és más irányban történő fel- és megoldási kísérletei! A *Tímár Virgil fiát* és a neokatolikus regény első hullámának kiemelkedő alkotásait különben is megkülönbözteti az az erős, ironikus antiklerikalizmus, mely Babits regényét mindvégig áthatja.

Ez utóbbi érzés bajai évtől kísérhette Babitsot. Az itteni ciszter gimnáziumban – mely a zirci apátság fennhatósága alá tartozott, s nem véletlen, hogy a sóti, a regénybeli gimnázium ciszter szerzetesei is zirciek – szerezte azokat a tapasztalatokat, melyek meggyőződésévé tették, hogy a ciszter iskola „lélekigázó”, hogy az itteni tanárok a „rettenetes notesz” erejére hagyatkoznak, s általában is szót ejt a ciszterek „rideg fegyelemtartási elvei”-ről. A regény bevezető részében, miközben mesteri, élethű portrét rajzol az ebédelő szerzetesekről, részletesen is elmondja véleményét a rendről, melynek Tímár Virgil is tagja volt: „A ciszterciták előkelő rend, mondhatnám gögös rend: nem olyan, mint a mizerikordiánusok vagy a ferencesek. Messze külvárosokban tett beteglátogatás, rossz-hírű utcák levegője, rossz-szagú lakások piszka, előttük ismeretlen. Könyvek között vagy úri társaságban élnek, a szünidőket külföldi utazással töltik, gazdag földjeik vannak s pincéikben kitűnő boraik. Nyugalom és kényelem vezeti életüket”. Sokat adnak ugyan a látszatra: amikor Tímár Virgil magához vette Vágner Pistát, a rendtagok úgy vélték, presztízsiüket csak emelheti az emberbaráti tett.

Az ebédelőből a dohányzóba mennek a szerzetesek, s „egyre sűrűbb lett a szobában a füst, egyre kékvörösebb a borkedvelő tornatanár arca. A délutáni napfény ferde aranyávokat vont a kavargó füstbe, csöndes fényeket villantott fel a borospoharak peremén, megfestette a forró fekete páráját. A régi barátok szellemei megint előmerészkedtek a zugokból és a dohányfüst köpenyében lengedezve halkán kibiceltek”. Jellegetes képe lehetett ez a kor magyar „intelligenciájának”. Ugyanilyen kavargó dohányfüstben veri a blattot a „párducok” asztaltársasága Kosztolányi *Pacsirtájában*, a különbség legfeljebb az, hogy ott nem a régi szentek kibicelnek a játékosoknak, hanem a csüggedt tekintetű Széchenyi István, aki egykor más rendeltetéssel alapította és kezdeményezte a kaszinókat (mint ahogy eme régi szentek is más érdemeikért emelkedtek a szentek sorába).

A rendházban „nem uralkodott a testvériség szelleme”, s Tímár Virgilnek kimondva, kimondatlanul egyik nagy csalódása ez. Mi sem állott távolabb tőle, mint rendtársainak „rejtett kis civódásai”, „lappangó ellenszenvai”, előlük menekült szobája csendes magányába, hol idejét kedve szerint töltötte a régi szentek legendáriumainak, vagy a nagy gondolkodók műveinek olvasásával. „Ártalmatlan volt, nem sok vizet zavart”. Tegyük hozzá: egész egyénisége inkább ferencesinek mutatja, semmint ciszternek. Egyébként tipikus papi figura, amikor meghallja, hogy Pista édesanyja kanárit hozatott halálos ágyához vigaszul, hogy a madár hangja régvolt gyermekéveit idézze vissza, Tímár kötelességének érezte „néhány dorgáló szót tenni”, mert: „Szép dolog, ha beteg anyját kedves emlékeinek feltámasztásával vigasztalja, de ne felejtse el, hogy a betegek igazi vigasza mégis az Úr szentségének vigasza. . . Senki sem oly erős, hogy ezt nélkülözhetné: bűnös emberek vagyunk mindannyian”. Csodálni lehet-e, hogy Pista, aki ezt az egyetlen tanárát másnak érezte, mint a többi, e vigasztaló szavakra „elborult, oly hirtelen és őszintén, mint az április”?

Tímár Virgil azzal is kiemelkedett társai közül, hogy kitűnő, tanár volt, nem elégedett meg az évek során közhellyé és modorrá vált sztereotípiák ismételtetésével, hanem az anyagban is új és új fölfedezéseket tett. Szerette tanítványait. „A fiai – gondolta föl s alá sétálgatva a padosrok között. . .

És mégis, mennyire nem ismeri őket! . . .” E néhány szóval persze nemcsak a szerzetes-tanárt jellemzi Babits, hanem saját magát is. A *Keresztül-kasul az életemen* fogarasi fejezetében, noha nyomatékosan hangsúlyozza, hogy úgy érezte magát az isten háta mögött, mint Ovidius a Fekete-tenger partján, szükségesnek tartja elmondani, mennyire szerette az ottani vad fiúkat, „különös csinosságukat, alattomos, szinte állati kedvességüket s az elhasználatlan népi energiát, amit bennük éreztem”. Babits érzései Tímár Virgiléi is, aki ugyanezzel a csodálkozó, fölfedező szeretettel fordult Pista felé napról napra.

Tímár Virgil részben azáltal válik egyre emberibbé, hogy fokozatosan pattognak le róla a szerzetesi élet során rárakódó páncél elemei. Aki ezt az életformát választja, nemcsak arra vállalkozik, hogy Istennek szenteli életét, hanem arra is, hogy legalább részben szakít a világgal. A regény nagy konfliktusa éppen innen fakad: Tímár Virgil életébe betör a világ, s ő enged a hívásának. Babits rendkívül finoman ábrázolja, ahogy tanárhőse gondolkodásában megkezdődik a lassú átalakulás. A „rideg fegyelemtartási elvek” szerint működő zirci tanárokkal ellentétben ő „rokonszenvet” érez Lina és Pista iránt, sőt, hazugságba is bonyolódik a beteg asszony kedvéért. Csodálatos érzés keríti hatalmába: „először érezte életében, hogy van valaki, egy gyengébb lény, aki rá támaszkodik, a szeretet önzésével, akinek ő immár *valakije*. . .”

A paptanárról és rendtársai alapvetően különböznek egymástól. Tímár Virgil akkor is tiszta, amikor büntudatot érez, mert szent Katalinról olvas ugyan, de „Vágner Lina szobájára gondolt, hervadására, fenyegető halálára, és bűnös életére, bűnre és erényre”. Babits így fogalmazza meg fölmentését: „Ember volt”: s úgy szerette, úgy próbálta megérteni Pista anyját, mint „ember az embert”. Vele szemben rendtársait, noha ők is emberi gyengékben, hibákban szenvednek, nem menti föl az író, s nem érezzük tisztáknak őket mi sem. Jellemző megnyilatkozása Babits már említett antiklerikalizmusának az a pár mondat, ahogy a rendház lakóinak reakcióiról számol be, miután értesültek Tímár Virgilnek Linánál tett látogatásáról:

„Virgil látogatásának a Stirling házban azonnal híre ment. A refektóriumban enyhén tréfálkoztak.

– Persze, kiválasztotta, hogy hova kell legelőbb elmenni! Ki hitte volna a mi derék Virgilünkről.

– Lassú víz partot mos – vetette közbe gonoszul Lesinszky.

Az igazgató is megszólalt:

– Hát, az szép asszony volt, nem lehet tagadni! Emlékszem még, amikor bejött a városba a Dancsai úrnak a kocsján, mindenki róla beszélt. Nem volt olyan szép asszony több Sóton . . .

– Nem asszony az máig se – mondotta Szádi Márk.

– De lány se! – vetette közbe Szoboszlai.

– Lányasszony – kiáltott Gombos Cirill.

– Á, Márton-lúd az már – szólt Lesinszky, legyintve nagy kövér kezével.

– Beteg, – mondta Tímár. – Betegen él a fiával és nagy szegénységben.

És Virgil megtanulta az evangéliumból, hogy a Magdolnáknak van a legnagyobb szükségük a vizsgálatásra”.

E rövid, poentírozott párbeszéd során nyilvánvalóvá válik, hogy gondolkodásmód tekintetében valóságos szakadék tátong Tímár Virgil és legtöbb rendtárs között. Virgil evangéliumi ember, aki megpróbál úgy élni, ahogy megfogadta. A többiek megelégszenek a papi élet külsőségeivel: a társadalmi elismertség tudatával, s a szerzetesi élet szellemi kényelmességével. Amikor Szádi Márk felháborodva elkobozza Pistától Vitányi könyvét, azzal vádolja rendtársát, hogy „az intellektuális gőgöt” növeli naggyá az ifjakban. E gondolat nem a sajátja, hanem a *Nyugat* egyik legnagyobb ellenfeléé: Prohászka Ottokáré, aki könyvet is írt *Az intellektualizmus túlhajtásai* címmel, s nemegyszer kifejezetten azért támadta a *Nyugatot*, s a nyugatosokat, hogy intellektualizmusukkal a magyarországi zsidóság és a szabadkőműves-szellem térhódítását segítik. Babits hívó ember volt, de Prohászka nem szerette. Talán ezért is éppen a hittanárról, Szádi Márk az egyik legellenzenesebb papszereplője a könyvnek. Ott érezni ebben a figurában a „harcos katolicizmus” adottságát, azt a szüklátókörrőséget, ami annyi fájó sebet ütött Babbitson, aki pedig egyháza hű fiának vallotta magát.

Jóllehet a *Tímár Virgil fia* elsősorban azért jelent újdonságot Babits pályáján, mert prózáját a realizmus felé tágitja, ugyanakkor azonban azért is érdekes, mert az író aprólékos hitellel ábrázolja benne a lélektani folyamatokat, sőt, a regény alapkönfliktusában bizonyos lélektani tételek revelálódnak. Babits ifjúságától kezdve élénken érdeklődött a pszichológia iránt. Az első elhatározó befolyás – mint erre Rába György mutatott rá – James részéről érte, majd a továbbiakban Bergson hatott rá. Nem tartozott Ferenczi Sándor társaságához, tudomásunk szerint a freudizmus nem volt olyan döntő élménye, mint például Kosztolányié, kinek regényeit a kortárs-kritika egy-egy freudi tétel irodalmi megvalósulásaként elemezte. A *Tímár Virgil fia* azonban olyan vonatkozásban is figyelmet érdemel, hogy az író a legaprólékosabb pontossággal építi magát a konfliktust is, s nagy gondot fordít az egyes szereplők lelkében lejátszódó folyamatok aprólékos rajzára.

Már a regény első lapjain tanúi lehetünk, ahogy Tímár Virgil tudatalattijából életre kelnek látszólag végérvényesen eltemetett eszmék, gondolatok. Azon töpreng éppen, hogyan is lehetne nevelője és eligazítója tanítványainak, mikor oly keveset tud az életről! S ekkor hirtelen „különös emlékek kezdtek lelkébe tolongni. . . Azt hitte, régen elfeledte őket, maga is meg volt lepetve, hogy emlékszik rájuk. . . Szavak támadtak föl, amiket szeminarista korában társaitól hallott, – a közös dormitórium fülledt homályában, hol a serdülés tikkadt vihogásai és ijedt imái rezzentek ki olykor a paplanok alól – szavak, amikre nem is figyelt, *akarva* nem figyelt, amiket mégis olyan jól megjegyzett. Félig értett, és tulajdonképpen egészen ártatlan célzások, most már tudta ártatlanságukat, de akkor. . . akkor nem lástoztak ily ártatlanoknak. Akkor mögöttük kísértett az ifjúság minden kísértete”.

A szeminárium évek, a kispapok közösségének emlékei, a kolostorban eltöltött ifjúság közös csínyei, félelmei, örömei és homályos büntudatai visszatérő motívumai a neokatolikus regényeknek. (Egészen paradoxitásig fokozva jelenik meg a téma Nourissier nálunk is népszerű könyvében.) A *Tímár Virgil fia* azért jelent külön színt e regényfolyamban, mert a lelki konfliktust egyszerre két oldalról ábrázolja. Szemben áll benne egyrészt a világ – amit Vágner Pista és anyja alakja szimbolizál –, és a kísértés – Vitányi alakjában –, másrészt a pap, aki érzi és átérzi papi küldetésének minden kötelességét. (Egészen más alaphelyzetben, de ugyancsak a pap és küldetése konfliktusát fogalmazza meg Graham Greene a *Hatalom és dicsőség* lapjain.) Ez a kristálytisztá élességgel tudatosult „papiság” hajtja át Tímár Virgilt, amikor belép a pizskos, elhanyagolt Stirling-házba, hogy e bűnös környezetbe elhozza a vallás vigaszát: „S érezte most Tímár, megdöbbenve, hogy *ő pap*. Hogy őt egy felsőbb világ küldötte el ide, hogy ő a lelki vigaszt, az utolsó kenetet jelenti ezekben a nyomorult szemekben. S egyszerre, egy pillanatban, iszonyú szégyen töltötte meg, maga sem tudta, miért. . . Tímár végtelen részvétet érzett e szegény világgal”.

Nem lehet véletlen, hogy Babits, aki oly tudatos író volt, ennyire aprólékos gonddal ábrázolja Tímár Virgil lelki életét, a engedni látnunk annak szinte minden összetevőjét, legalábbis azokat, melyeket Freud vagy egy lelkes követője fontosnak érzett volna. „Az anyját nem ismerte, hideg üvegből szívta ő a tejet, s egy laposmellű, csontos néember vigyázott rá később, néember csak és nem nő, félig munkás, félig cseléd az apjánál, egy nem nélküli paraszt. Az apja egy bigott kertész volt, s a kis Jani (mert ez volt a neve, mielőtt új emberré vált a szerzetességben) ott ült naphosszat a kockás ágyások szélén, a porhanyó földön és a szentképeket rakosgatta ölében, amiket jó viseletéért a hittanártól kapott. Már akkor, az szentek ragadták meg a képzeletét, ezek a rejtelmű lények, akik behatoltak az égi tudományba, s csodákat tudtak tenni imájukkal, s mégis alázatosak voltak, mint a gyermekek, s mosolyogva túrték a vértanúság minden szenvedését. Ezek soraiba vágyott az ő gyermekszíve, s el-elborzadva kérdezte magától, tudott volna-e ő oly hős lenni, mint ők, s bátor vallomást tenni hitéért a pribékek előtt?”

Ez az anyátlan árva, kinek lelkében oly erős vágy élt a szeretet iránt, tizennégyéves korában már kispap volt, „s első, öntudatlan szerelmei a Szentek Életéből lopóztak szívébe: a szent és hős leányok, a gyermek Ágnes, aki nyugodtan adja át magát a hóhérnak, az okos Katalin, aki megszegényíti a császár bölcseit. . .” Nagyon fontos Tímár Virgil érzelmeinek és az egész regény konfliktusának megértése szempontjából, hogy szinte sosem látott élő asszonyt, s ha látott is, nem mert ránézni. Lelkében

azonban ha meghatározhatatlan körvonalakkal is, ha sejtésszerűen is, felmerült azért az Asszony képe és a Szerelem „nagy misztériuma”. Időnként tévován eszébe ötlött szent Elek példája, aki szüzességben élt házastársával; szent Antalé, akit a pusztában csodálatos asszonyi alakok kísértettek. Nem csoda, hogy a *Theologia Moralis* tanulásakor (Babits szerint „rettenetes könyv”, amelyet „csak az igazgott barátfantázia tudott kieszelni”) „útalat és undor töltötte el a lelkét”.

Sokszor gondolt Tímár Virgil a maga „asszonytalan életére”, s tévován kérdezgette magától, mi is hát az asszony, milyen kétértelmű lény, aki „szentségre és mocsokra egyformán született”? Tártytalan töprengéseit szinte kilendítette pályájáról Pista betörése életébe. A szemérmes Babits finoman érezteti, hogy a fiúval tulajdonképpen az asszonyi principium lépett be a szerzetes életébe.

„... még jóformán sötét volt a szobában, amikor fölébredt. Első tekintete Pistának a fogason függő kalapjára esett, ruháira, melyek különös érzést ébresztettek benne. Valami megnyugtató érzés volt ez, hogy nincsen többé egyedül; úgy érezte magát, mint egy családfő. Oly távol volt eddig mindenkitől, még a diákjaitól is! Nagy szeretettel és gyöngédséggel nézett a kalapra. Majd a díván felé figyelt. A fiú még nyugodtan pihogott. Tímár a homályban a breviáriumát kezdte betűzgetni. Közben sűrűn nézett az órára, végre nem bírta türelmetlenséggel, fél hét volt. Egy óra múlva van a diákmise, s mindjárt jön be Tamás a ruhákért. A dívánhoz lépett, s egy pillanatig nézte az alvó gyermek arcát. Most igazán nagyon hasonlított az anyjához. Tímárnak egy pillanatra szinte ijedten dobbant föl a szíve: mintha egy nő feküdt volna a pamlagon. Mintha Lina volna, megfiatalodva húsz esztendővel, a fiatalság ártatlanságával. Nyírott haja kedvesen kócoskodott a homloka körül. Míg Tímár azon tűnődött, hogy fölkeltsé, Pista egyszerre fölnyitotta a szemét, mosolygó arccal, mint aki egy szép álomból ébred, és félig még mindig álmodik”.

De nemcsak az Asszony tör be a szerzetes életébe egy, az anyjához szinte teljesen hasonlós fiú képében, hanem maga „éroz” is, igaz, az érzelmátvitelnek egy sajátos formájában. Mert Tímár Virgil, aki mostanáig is kitűnő tanár volt, e perctől szinte szenvedélyes szerelemmel veti magát a tanításba. A többiek, az osztály egésze, közömbössé válik számára. Annál lángolóbb buzgalommal oktatja Pistát heti közös találkozásai alkalmával. Kettejük találkozásai leginkább szerelmi idillre emlékeztetnek.

„Oh, a nevelés gyönyörűsége, a tanítványnak a mesteren csüggő, áhítatos, ígérő szemei! Tímár fenékig élvezte ezt a gyönyörűséget, mely nemcsak a lelki ajándékozás ünnepe, hanem egyúttal az emberi hiúság egyik legnagyobb kielégülése. Véghetetlen szellemi tobzódások voltak ezek; nem tudtak betelni egymás gondolataival. A tanár talán még jobban érezte a fiúnak friss látását, meg nem vesztegetett ítéleteit, mint a fiú az ő tudását, bölcsességét. Néha késő estig ültek egy könyv fölött, mind a ketten lekésték a vacsoráról. Máskor telhetetlen sétákat csináltak, peripatetikus beszélgetés közben a tölgyes hegyek között; volt egy kedves padja Tímárnak az úgynevezett Demirkapunál, a Naphegy tetején, azon üldögéltek sokszor alkonyatig. Naiv fantáziájuk fölhevült, hangjuk emelkedett, s rigók fölriadtak és a meszes hegyek visszhangzották a szót. Vitakoztak. Pista elragadtatta magát. Szüvedéllyel, lelkesen védte álláspontját. Tímár a görög ifjakra gondolt. Szókratész tanítványaira. . . az öskeresztény neofitákra”.

Tímár Virgil, akit mindenütt tiszteltek Sótón, „negyvenedik éve felé járt”, tehát túl élete közepén, s olyan korban, „mely. . . kritikus kor a magányos férfiu”. Aszketikus életvitelét nem adta fel egy pillanatra sem, de amíg Pista nem jelent meg életében, sokszor érezte úgy, hogy tartalmatlan, üres, céltalan a léte, „estéin néha irtózatossívár érzéssel feküdt le”. Azelőtt, amíg ifjú szerzetes volt, napról napra többnek, gazdagabbnak érezte magát a tudás által, most azonban már az a kérdés gyötörte: minek többet tanulnia? Mi értelme van az önmagáért felhalmozott tudásnak? Kivel oszthatja meg szellemi kincseit?

Rendtársait teljesen kielégítették a maguk kis elfoglaltságai, intrikái. Gombos Cirill öt könyvből összeült időnként egy hatodikot, a hittanár szenvedélyesen üldözi a modern gondolkodást, az igazgató pedig az ellentétek elsimitásán fáradozik. Tímár Virgil is megpróbált hasznos időtöltést találni: Kapisztrán János francia életrajzát akarta magyarra fordítani, „de ez a munka nem elégítette ki”. Néha kételkedve, lelkében a lázadás csiráival gondolt arra, hogy a bűnnek megvan a földi értelme, de a jóság

nem tud mit kezdeni magával! „Imái nem segítettek rajta. Az Isten nem válaszolt neki; s ő nem volt elég gazdag már, hogy kielégítse a párbeszéd egy néma Istennel, hogy mindig csak adjon és sohase kapjon. Néha kedve volt sírni, mint gyermekkorában, jelenést kívánt, mint a szentek; bálványra lett volna már szüksége, mint egy látcsőre, amely Istent közel hozza hozzá. Az ember, ha már nem fiatal, az Istennel együtt sem elég többé önmagának. Tímárban földerengett az élet titkos igazsága: hogy csak az él igazán, aki másért él. A szeretet az Isten grádicsa”.

E monológ során Babits a maga kereszténységének egyik legsúlyosabb problémáját fogalmaztatja meg Tímár Virgillel, s ez a kérdés új meg új változatokban ott dereng az egész neokatolikus irodalom mélyén is. Babits egész életében párbeszédet folytatott a néma Istennel. Versek sokasága bizonyítja, hogy e párbeszéd őt sem elégítette ki. Benne is felmerült Tímár Virgil tévoa kérdése: miért van az, hogy a bűnnek van értelme és lételeme, a jóság pedig nem találja helyét és kiterjedését? A *Szent Mihályban*, a védőszentjéhez írott versben így fogalmazza meg e gondolatot:

Miért teremtett ösztönnel s erővel,
ha sutba rejtem ösztönöm s erőmet?
énvelem célja van a Teremtőnek,
és nem vitázhatom a Teremtővel.
És ösztönöm s erőm azt súgja: Nézd csak,
te elnémulsz és minden szó a másé,
te elmaradsz és minden rózsza másé:
légy mint a más, oly öklös, durva, csélcsap.

A *Fortissimoban* 1917 februárjában szinte káromlásszerűen vágja oda a hallgató, a világ szenvedéseit figyelő, néma Istennek: „a süket Istenét!” S a későbbiekben, túl a világháború felzaklató évein is, tovább kíséri és kísérti Babitsot a Tímár Virgil megfogalmazta kétely. *Isten fogai közt* így meditált: „Mi ez a nagy Közöny, az Élettelen, aki az Életet rágja?” Az *Isten gyertyájában* ugyanez a kérdés fogalmazódik meg:

Mért tart magasra nagy tenyered?
és milyen éj vize zúg lenn,
hol sisteregve kiszzenvedek
ha majd kegyetlen beledobsz, hogy
körmödre ne égjek, Isten?

A „mért” és „mivégre” kérdesei, kínzó kétségei az *Esti kérdéstől* a *Jónás könyvéig* fel-felbukkannak Babits lírájában. Mint minden szuverén gondolkodó, nem tartotta a maga számára elégségesnek a kereszténység akkori világképét. Neki olyan Istenre volt szüksége, akivel szót érthetett, akivel pörölhetett, akitől ugyanolyan haraggal kérheti számon tetteinek okát és magyarázatát, mint Jónás a róla szóló könyv *Negyedik részében*. E véges-végig tartó harc és kételkedés utolsó gesztusaképp inti Isten Jónást: „Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem”, mintegy arra figyelmeztetve a lázadozót, hogy amit nem oldott meg az évszázadok szabadgondolkodása, azt ne akarja megoldani ő egymaga sem, válassza inkább elődeinek belenyugvását, alázatát. (De hogy Babits még a legutolsó istenes verseinek egyikében, a *Jónás imájában* sem tudott szabadulni kétségeitől, annak nagyszerű bizonyossága a Cethal allegóriája, mely az *Isten fogai közt*-re utal vissza.)

Babits aprólékos gonddal ábrázolja azt a pszichológiai folyamatot, ahogy Tímár Virgil tudatát hovatovább teljesen kitölti Pista, s az a felszabadult, immár tárgyára talált szeretet, melyet addig hiába keresett cellája magányában. Csak kiragadott mondatokkal, de. kövessük nyomon érzelmeinek fejlődését:

„Tímár is türelmetlenül nézte az óráját, leste a kopogást”. (42 p.)

„Ez a türelmetlenség lassankint kisugárzott az egész napjára”. (uo.)

„Csak nézte bámulva, mily könnyeden siklik el a gyermek szelleme a legkényesebb tereken; kettejük között csakhamar ő lett az elfogultabbik”. (44 p.)

„Így élt szegény Tímár hétről-hétre és lassanként már nem is élt másban, mint Pistában; a maga eseménytelen élete csak egy szürke lap volt, amelyre a Pista fiatal élete íródott, mint ahogy az üde forrás ír a kiszikkadt földre. Pista élete kivirágzott a Tímár lelkében, és tudatra ébredt jobban, mint Pistában magában; és Tímárnak, mondom, csak az volt a fontos már, ami Pista körül történt: minden érzelme csak ahhoz fűződött. Ez a kivirágzás élődsi módon terjedt szét lassanként a szerzetes lelkében, és egész életét árnyba borította”. (45 p.)

„Egy vasárnap Pista váratlan elmaradt. (Tímár) minduntalan az óráját nézte és babonásan vigyázott, hogy ki ne hagyja lépéseiben a parkett egyetlen kockáját. Minden hangra, minden lábzajra föl-neszelt. . . Egy kopogásra torkáig lüktetett a szíve, pedig jól ismerte, hogy ez csak a Tamás kopogása”. (46 p.)

„Mert őbenne volt már minden reménye életbe élni a saját elvetélt lehetőségeit”. (56 p.)

Tímár Virgil tehát a cselekmény folyamán szinte teljesen elveszíti a maga egyéniségét: azonosul Pistával, csak őbenne él, általa látja kiteljesedni személyes sorsát. Tragikus ellenpontjaképp a regénynek, Pistában éppen ellenkező lelki folyamat játszódik le. Kezdetben „a hangjában dac szólt. Szemében dac villant. Dacos elhúzóds, mely ebben a korban a legokosabb és legjobb fiúból sokszor oly váratlan kiütközik”. Mintegy vissza akarta utasítani a szerzetes-tanár közeledését. Majd amikor megérzi ennek önzetlen, érdek nélkül való szeretetét, lassan oldódni kezd. Tímár Virgil mindennap gyengéden kérdezgette a fiút, hogy van az édesanyja. „Pista könnyesen őszinte szemeket vetett ilyenkor rá. Egész más kifejezésük volt ezeknek a szemeknek, mint azelőtt. Eltűnt belőlük minden dac, minden tartózkodás, inkább segélykérő szemek voltak, bizalmas szemek: és úgy néztek fel rá, valami kedves gyámoltalansággal, mint egy apára, vagy hatalmas orvosra”. Egy ideig szinte teljesen viszonyozza Tímár Virgil érzelmait. Vitányi felbukkanása azonban egyszerre fordulatot hoz kettejük kapcsolatába. Am már előbb sejteni kezdjük, hogy előbb-utóbb bekövetkezik majd a pillanat, amikor Pistát sorsa elszólítja Virgil mellől. „Pista megváltozott. Gyermeki hiúsága nagyon is kielégült; s a látogatások tanárjánál nem hatottak rá többé az újság ingerével. Kelletlenül és késve jelent meg, a únottan, szórakozottan ült ott Tímár előtt. Nem mintha szeretete megcsappant volna nevelője iránt; de naiv őszinteségében képtelen volt arra, hogy figyelmetlenségét, vagy rossz hangulatát palástolja. Modora is egyre szabadabb lett, és Tímár aggodalmain, türelmetlenségén olykor nagyokat kacagott. Az is megtörtént, hogy fölhalmozott leckéire hivatkozva, kibújt a vasárnapi találkozás elől: és mikor Tímár nem nyugodott bele, és bebizonyította, hogy a fiú ürügye csak ürügy, nem hallgatta el az igazi okot sem:

– Attól félek, hogy megún a tanár úr, ha mindig a nyakán vágyok”.

Dehogy unta meg őt Tímár Virgil! Az idő múlásával – mert Babits többször finoman utal rá, hogy Tímár Virgil és Vágner Pista kapcsolatának kifejlődése közben évek telnek – a fiú unja meg a gyámkodást, szeretet helyett egyre inkább csak hálát érez, s Vitányi hirtelen megjelenése csak a végzet beteljesedését jelenti kettejük kapcsolatában. Az a fiatalember, aki a búcsú reggelén elfogulatlan vidámsággal, szívében a jövő várt izgalmával betoppan Tímár Virgilhez, már korábban megérlelte magában elhatározását, s aligha véletlen, hogy a hajó indulása után többé nem néz jótévéjére.

Az antik tragédia iránt vonzóds Babits a görög sorstragédiák következetességével építi fel regényét. Ahogy a görögök sem háríthatják el fejük fölül az előre elrendelt végzetet, amit az olümposzi istenek rájuk mértek, ugyanúgy érlelődik lassan Tímár Virgil balsorsa is. A finom jelek, a szerkezet ellenpontozottsága mind e végzet beteljesedésének, elkerülhetetlenségének érzését erősítik az olvasóban. Babits azonban irgalmasabb hőshez, mint Aiszkhülosz vagy Szophoklész voltak. Irgalmasabb és irgalmatlanabb. Tímár Virgilnek megadatik a továbbélés lehetősége, sorsa nem tragikus, de nem sugall kathartikus élményt sem. Igaz, változatlanul fölötte marad rendtársainak. Babits ezt egy betéttel érezteti, mely szinte a megszólalásig hasonló ahhoz az epizódhoz, mely akkor játszódik le a szerzetesek ebédlőjében, midőn megtudják, hogy Tímár Virgil meglátogatta Vágner Linát. Azóta évek teltek el, de reflexeik, kicsinyességük változatlan maradt:

„... a ciszterciák refektóriumába. Tamás a halat hordja körül. Tímár helye üres.

– Hol van János? – kérdi Lesinszky, aki csökönyösen civilnéven hívja kollégáját.

– A szobájába kérte a vacsorát – felel Tamás.

– No, kíváncsi vagyok, itt marad-e a Vágner fiú – szólott Bogár Szaniszló.

– Majd talán bolond lesz! – mondta Szoboszlai. – Csak nem marad egy unalmas vén pap mellett holtig!

– Találkoztam vele – mondotta Szádi Márk. – Hálátlan fiú; makacsnak látszik és rosszindulatúnak. Mindig mondtam én, hogy nem szabad elkapatni a diákot. . .

– Hiába, csak kitör a zsidóvér – kiáltott Lesinszky, beletörölve maszatos ujját a nagy szalvétába. – Menjen ahová való, Budapestre! – (osztrákgyűlölete nem akadályozta, hogy meg ne tanuljon egy emlékezetes mondást Bécs magyarfaló polgármesterétől.)

– A mi Virgilünk is lehetne okosabb – mondta Gombos Cirill.

– Valljuk meg, ez túlzás volt, amit ő csinált avval a fiúval.

– A szív túlsága tiszteletre méltó – szólott a házfőnök. Tamás somlait töltött (a rend pincéjéből), s még sokáig tárgyalták az eseményeket”.

Ez a rövid jelenet, mely megszólalásig hasonló az említetthez, Tímár Virgil egyik elégtétele, s ugyanakkor Babits prózája átalakulásának érdekes jelzése. Eddigi elbeszéléseiben és regényében elképzelhetetlen lett volna egy hasonlóan tömör, szinte a színi utasításokra emlékeztető leírás, ahogy a refektóriumba vezet. A párbeszélgetés, az alakok beszédmódjában jelentkező következetesség már a realista prózaíró fegyverei, s velük a legendák világából fokról fokra talált kapcsolatot a való élettel.

Bizonyosak lehetünk abban, hogy Tímár Virgilt ezután is tisztelik majd Sóton, mert továbbra is „bölcse távolságban él ő a világtól s nem elegyedik a kicsinyes életbe”. Sőt, vesztesége kárpótlásaként végigjárja a szeretetnek szinte misztikus útját töprengései között:

„Fekélyökölt a párnán, és kinézett a titokzatos éjbe. Zúgott, zúgott odakünn a tenger.

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora. . .

Tímárnak Vergilius sorai jártak az eszében. Éjszaka: minden elnyugszik,

. . . pecudes, pictaeque volucres. . .

csak a szerencsétlen Dido nem alhatik a párnán. Künn zúg, zúg a tenger, nagy árbocok feszülnek az égnek, útjára készül a hitetlen trójai. . .

Ó jaj, nem! . . . az önkéntelen asszociáció szédítette és megborzasztotta. – Milyen borzasztó szennyes a földiek szerelme! . . . De nem is igazi szeretet az:

nondum amabam, et amabam amare. . . amorem amabam. . . et quaerebam, quid amarem. . .

idézte magának Augustinust. Még nem szerettem, nem tudtam, hogy mit kell szeretni, és szerettem volna szeretni: a Szerelmet szerettem: kerestem, mit szeressek. . .

Most következik az igazi, az egyetlen szerelem: az Isten szerelme”.

Tímár Virgil látszólag hát eljut és épp tragikus vesztesége árán jut el a misztikusok istenszeretetének adományáig. De ugyanez a Tímár Virgil egy másik éjszakán, hasonló gondolatok közt vívódva ilyen végkövetkeztetésre jut jövőendő életét illetően: „Vége, ennek is vége – mondotta magában. – Most jön az Őregkor. . . a magányos Őregkor”.

Aligha jogos felvetni a kérdést, melyik sorsa hát az igazi? Bizonyára mindkettőt szánta neki az irtalmas írói rendelés: elveszítette a földi szeretet esélyeit, az emberekkel való kapcsolat megtisztító és lelket átalakító örömét, de megtalálta helyette az istenszeretet eszményét, melyre tulajdonképpen egész szerzetesi élete irányult. A világ bezárult előtte, de megnyílt egy másik világ, melyről kedves olvasmányai hoztak eddig tétova híradásokat. Csak Babits legszemélyesebb kérdése, a „hallgató Isten” problematikája marad továbbra is nyitott, megválaszolatlan.

Pistát végül is Vitányi viszi magával: ő lesz a Tímár Virgillel folyó néma harc győztese. De miért ítéli neki a pálmát Babits, amikor pedig egyetlen pillanatra sem kendőzi hibáit? „... típusa volt annak a modern újságíró intelligenciának, mely mindenhez tud egy kicsit és semmit sem vesz egészen komolyan, minderről van apercuje, de semmiről sincsen véleménye, sőt, a vélelménytelenséget elvív és a fölényes intelligencia egyetlen kritériumává magasítja”. A *Magyar Újság* és az *Új Világ* munkatársa volt, életét egyik napról a másikra élte, nem tudott ellenállni a modern nagyváros csábításainak, a felszínes élet kísértéseinek. Felesége válófélben, s ő máris azon igyekezett, hogy új kalandokba keveredjék, új hódításokra tegyen szert.

Volt azonban Vitányinak egy nagy bölcsessége, s épp ezáltal lett az öregedő férfi Tímár Virgilnek méltó ellenfele: tudta, és egyre jobban tudta, „hogynincs szebb dolog a világon, mint a naivság és az ártatlanság – de csak annak számára, aki letöri, akinek kinyílik”. Ez az ártatlan tisztaság igézte meg Pistában, s ráadásul abból a tudatból merített erőt, hogy ez – fia. Nem az igézte meg elsősorban, hogy előkelő idegenként betérhetett az ősi rendház falai közé, s hogy onnan győzelmes hódítóként távozatott, hanem hogy Pistával életének, kiégett, tartalmatlan hétköznapijainak megint értelme lehetett. Ezért szállt harcba érte Tímár Virgillel, aki paradox módon ugyanezért védte a fiú szeretetéhez való jogait.

A regény alapkérdése szempontjából majdnem mindegy, vajon Ignostust mintázta-e benne Babits, s hogy jogos volt-e annak sérelme. Babitsnak teljesen igaza volt, amikor ezt írta maga mentéségre: „A regényíró más síkon mozog: a Költészet síkján; távol az egyéni valóságok, az esetleges élet síkjától. Mindazt, amit a Regényben mond, egy láthatatlan, de szétterhetetlen keret emeli ki az aktuális valóságok világából; annak, amint egyszer formát öltött, többé az aktuális valósággal semmi vonatkozása: éppoly kevésbé, mint a képek a fallal; noha tartását és helyét a faltól kapja. A kereten belül külön tér mélyül, és külön idő foly”. Más szóval: az 1919-ben írt s a *Nyugatban* 1921-ben megjelent regénynek a személyektől elvonatkoztatott, saját mondanivalója van. Ez a mondanivaló sok rétegből tevődik össze. De Babits számára a legfontosabb alighanem maga az „élet” volt, hiszen hőseinek is aszerint juttatja osztályrészéül a boldogságot és a kárhozatot, hogy részesülnek-e az élet teljességéből, vagy kiűzetnek onnan, mint Ádám a Paradicsomból. Schöpfung Aladárnak részben igaza van, amikor arról ír, hogy a *Tímár Virgil* fiában „ellentétes, egymással összeférhetetlen világnézetek és belőlük folyó jellemek súrlódása a téma, mely az írókat érdekelte; a szilárd meggyőződés konzervatív légkörében, az egyház klasszikus szellemében élő szerzetes és a szkeptikusan gondolkodó, világfiás műveltségű, fölényes beszédű újságíró szembeállításában a mai kultúra két véglete személyesedik meg”. Valóban: két véglet áll itt szemben, de a regény alapkönfliktusát, s még inkább azt a témát, mely Babitsot igazán érdekelte, másutt kell sejtenuünk. A regényíró elsősorban az étellel való találkozás lehetőségei, illetve annak következményei foglalkoztatták. Nem Vitányi és Tímár Virgil állnak szemben a mű két pólusán, hanem az emberszeretet és az istenszeretet, ez utóbbi pedig azért is foglalkoztatta Babits fantáziáját, mert újra meg újra megkísértette a „hallgató Isten” képe, akit a mélyen hívő és alázatos Tímár Virgilnek sem sikerült megszólaltatnia. Amit a konfliktus háttérben ábrázol, az nem konzervativizmus, nem az a nemes értelemben vett klasszikus ideál, melyet ő a konzervativizmus lényegének érzett, hanem klerikalizmus, melyet a hívő Babits elítélt, s épp e regényében az ironia minden eszközével le is leplezett.*

**Megjegyzés.* A *Tímár Virgil* fiából vett idézetek lapszámait a regény második kiadásának lapszámaira utalnak. (Babits Mihály munkái VI. Athenaeum é.n.) Rába György doktori értekezésének első fejezetét 1977-ben vitatta meg az MTA Irodalomtudományi Intézetnek Modern Magyar Irodalmi Fősztálya. Babits lélektani érdeklődésének forrásait innen vettem. Babits prózájára vonatkozó újabb irodalom: Sípos Lajos: *Karácsonyi Madonna*. Megjegyzések Babits első novelláskönyvéhez. It 1978. 457–70. Babits tanár-éveire vonatkozóan a legteljesebb összefoglalás: Éder Zoltán: *Babits a katedrán*. 1966. A *Mythológia* című elbeszélés és a *Tímár Virgil* fia motívumrokonosságára vonatkozóan lásd: Kardos Pál: *Babits Mihály*. 1972. 297. A fontos Kosztolányi idézetek forrása: K. D.: *Írók, festők, tudósok*. 1958. 251–53. A Schöpfung-megállapítás lelőhelye: S. A. *A magyar irodalom története a XX. században*. 1937. 224.

UN TOURNANT DANS LA PROSE DE BABITS: LE FILS DE VIRGIL TÍMÁR

Mihály Babits a écrit ce roman il y a soixante ans, en 1919, et avec cela il s'est tourné vers la rélatié dans sa prose. Cet ouvrage est l'un des morceaux du courant néocatholique qui a atteint son apogée aux années vingt; mais Mihály Babits représente avec un anticléricalisme ironique une partie de ses héros prêtres-professeurs. L'une des grandes déceptions de Virgil Tímár, figure principale du roman est précisément que parmi ses confrères "ne régnait pas l'esprit de la fraternité".

Le héros principal se détache de la petite communauté de la vie monastique et cède à l'appel du monde. Il subit des impressions nouvelles et bouleversantes, et ce n'est que maintenant qu'il devient un homme achevé. L'écrivain représente avec un menu soin le processus spirituel par lequel sa pensée se transforme; et en général: il donne de chacun des personnages une description psychologique précise et nuancée. L'âme de Virgil Tímár est bouleversée par la réalité de la vocation de prêtre d'une part et par la tentation séduisante du monde de l'autre, et c'est la force de la vocation qui triomphe en lui, de même que dans le roman intitulé *Pouvoir et gloire* de Graham Greene. Les crises spirituelles, les méditations, les pensées du héros principal trahissent beaucoup du catholicisme luttant avec l'angoisse de Babits qui s'exprime dans ses poésies aussi, dont l'expression la plus belle et la plus complète est son *Livre de Jonas*.

La caractéristique la plus importante de ce roman paru en 1921 est qu'il confronte ses héros avec une vie vécue, qui deviendront heureux ou damnés selon qu'ils auront leur partage de la plénitude de la vie ou non.